

Podujatie podporili:

- projekt Fondu na podporu umenia Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 16-331-02946
- projekt VEGA 2/0034/17 Obraz zbožnosti v stredovekej hudobnej kultúre na Slovensku (Ústav hudobnej vedy SAV)
- Centrum excelentnosti Hrady na Slovensku. Interdisciplinárny prierezový pohľad na fenomén hradov (Historický ústav Slovenskej akadémie vied)
- projekt APVV-14-0681 Hudba v Bratislave (Katedra muzikológie Filozofická fakulta Univerzity Komenského)
- projekt VEGA 1/0105/17 Missale Romanum sign. Rkp. zv. 387 z Ústrednej knižnice SAV - výskum a pramenná edícia (Katedra hudby Katolíckej univerzity v Ružomberku)

Dizajn: Libros, s.r.o., Trnava

Preklady latinských textov: doc. ThDr. Lic. Rastislav Adamko, PhD., doc. PaedDr. Janka Bednáriková, Mgr. Rastislav Luz.
Autori sprievodných textov: Eva Veselovská, Rastislav Luz

© Eva Veselovská, Rastislav Adamko, Janka Bednáriková, Rastislav Luz
eva.veselovska@savba.sk
<http://cantus.sk>

ZAŽITE S NAMI
STREDOVEK II.

30. 4. 2017 o 17.00 H
V KOSTOLE SV. JURAJA, SVÄTÝ JUR

ROZPRÁVANIE O STREDOVEKU

RASTISLAV LUZ

PREZENTÁCIA PUBLIKÁCIE

**STREDOVEKÉ PRAMENE
CIRKEVNEJ HUDBY NA SLOVENSKU**

EVA VESELOVSKÁ,
RASTISLAV ADAMKO, JANKA BEDNÁRIKOVÁ

KONCERT

GREGORIÁNSKEHO CHORÁLU
SCHOLA CANTORUM ROSENBERGENSIS

VERNISÁŽ VÝSTAVY

**Detských prác
na tému
STREDOVEKÉ UMENIE**

Schola Cantorum Rosenbergensis
Katólickej univerzity v Ružomberku

Program koncertu:

1. **Cantantibus organis** (*antiphona ad introitum*)
2. **Summi regis archangele Michael** (*sequentia*)
3. **Sanctus**
4. **Salve praeclara martyr Christi Sophia** (*sequentia*)
5. **Gaudeamus omnes in Domino** (*antiphona ad introitum*)
6. **Alleluia. Ave Maria summum celi gaudium** (*organum*)
7. **Regina mundi et Domina** (*antiphona ad communionem*)
10. **Kyrie eleison X.**
11. **Ave maris stella** (*hymnus*)
12. **Alleluia. Ave benedicta Maria** (*organum*)
13. **Conditor alme siderum** (*hymnus*)

SCHOLA CANTORUM ROSENBERGENSIS

Schola cantorum Katolíckej univerzity vznikla na pôde Katedry hudobnej výchovy Katecheticko-pedagogického inštitútu sv. Ondreja Žilinskej univerzity v Ružomberku v roku 1999. Od roku 2000 je súčasťou Katedry hudby na Pedagogickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku. Poslaním *scholy* je vzbudzovať pozitívny vzťah ku gregoriánskemu chorálu v študentoch, ktorí prichádzajú na Katolícku univerzitu v Ružomberku naučiť ich vernej interpretácii tohto duchovného žánra pre liturgické účely. Študenti sa venujú teoretickému i praktickému naštudovaniu najstarších gregoriánskych nápevov, ktoré sa zachovali v domácich hudobno-liturgických pamiatkach. Ružomerská *schola* pravidelne vystupuje na miestnych adventných a koncoročných koncertoch duchovnej hudby ako aj na občasných latinských či častejších slovenských bohoslužbách. Spolu s univerzitným zborom *Benedictus* a sólistami z radov pedagógov Katedry hudby účinkuje na domácich i zahraničných koncertoch duchovnej hudby a predstavuje sa aj na samostatných koncertných vystúpeniach duchovného charakteru (Devínska Nová Ves, Trnava, Rožňava, Nitra, Sampor, Žilina – Závodie, Hronský Beňadik, Ludrová), Lublin (2004), Žory, Krakov (2005), Pszów (2009), Bytom (2009), Ostrihom (2001), Mníchov (2005), Caen (2010), Łódź (2013), Paríž (2013).

V roku 2002 získala ružomerská *schola* cenu za interpretáciu gregoriánskeho chorálu na Festivale sakrálnej zborovej tvorby *Námestovské hudobné slávnosti*. Za osobitnú česť považuje ružomerská *schola* aktívnu účasť na všetkých piatich ročníkoch Medzinárodného festivalu gregoriánskeho chorálu v Bratislave (2007, 2009, 2010, 2012 a 2014). *Schola cantorum* Katolíckej univerzity v Ružomberku sa podieľala na nahrávaní 4 CD nosičov: *Dixit Dominus* (2003), *Gaudete in Domino* (2007), *Počujte radosť utešenú* (2009) a *Antifóny a duchovné piesne* od Stanislava Šurina (2011). V súčasnosti pracuje na nahrávkach vybraných spevov stredovekého notovaného kódexu – *Nitrianskeho graduálu* (Slovenský národný archív SNA 67) zo začiatku 16. storočia.

1 Introitus antifóna zo sviatku sv. Cecílie *Cantantibus organis*

Cantantibus organis Cecilia Domino decantabat, dicens:

Fiat cor meum immaculatum, ut non confundar.

Ps. Dixit Dominus Domino meo * sede a dextris meis

Donec ponam inimicos tuos * scabellum pedum tuorum.

*Za zvuku organu Cecília Pánovi spievala hovoriac:
Učín srdce nepoškorneným a nebudem zahanbená.
Ž 110 Pán povedal môjmu Pánovi, sed' po mojej pravici,
kým nepoložím tvojich nepriateľov za podložku k tvojim nohám*

2 Sekvencia na sviatok Archanjela Michaela *Summi regis archangele Michael*

Summi regis archangele Michael.

Intende quesumus nostris precibus.

Te namque profitemur esse supernorum civium principem.

Tu Deum obsecra pro nobis ut mittat auxilium miseris.

*Quando cum dracone magno comisisti prelium faucibus
illius animas eruisti plurimas.*

*Hinc maximum angebatur in celo silentium
milia milium dicebant salus regi Domino.*

*Audi nos, Michale, angele summe huc parum descende de poli sede nobis
ferendo opem Domini atque levamen indulgentie.*

*Tu nostros Gabriel hostes prosternis huc Raphael egris affer medelam
morbos absterge noxas dilue nosque fac inter esse gaudiis beatorum.*

*Michal, archanjel najvyššieho Kráľa,
venuj sa, prosíme, k našim prosbám.
Vyznávame, že si knieža nebeských obyvateľov.
Pros u Boha za nás, aby zoslal pomoc nám, úbohým.
Keď si dokončil svoj boj proti veľkému drakovi,
z jeho tlamy si vytrhol veľa duší.
Potom v nebi nastalo veľké ticho,
tisíce tisícov volali na slávu Pánovi, nášmu Kráľovi.
Vypočuj nás, Michal, najvyšší z anjelov,
zostúp z anjelského trónu a prines nám pomoc od Pána a jeho zľutovanie.*

3 Sanctus

*Sanctus, Sanctus, Sanctus
Dominus Deus Sabaoth.
Pleni sunt caeli et terra gloria tua.
Hosanna in excelsis.
Benedictus qui venit in nomine Domini.
Hosanna in excelsis.*

*Svätý, svätý, svätý Pán Boh všetkých svetov.
Plné sú nebesia i zem Tvojej slávy.
Hosanna na výsostiach.
Požehnaný, ktorý prichádza v mene Pánovom.
Hosanna na výsostiach.*

4 Sekvencia na sviatok sv. Sofie *Salve praeclara martyr Christi Sophia*

*Salve praeclara martyr Christi Sophia, Persiae regis nata.
Graecorumque regis filio desponsata. Speciali Dei gratia prae multis ornata.
Iam viri nece prostrato relinquens imperium.
Ab angelo docta gratulans Romam aderit.
Vitam ducens sanctissimam, praedicando, populum convertendo.
Adrianus haec audiens, captivas tenens, poenas per multas iugulare cogitat.
Mater autem docens confortansque filias decollando sternuntur.
Matrem vero caesam verberare promittit, nervos ferris transfigi.
Pristinae vitae restituta, praedicando proclamata, fornacis in picem proiecta,
post ea in partes trucidata.
Iterum primae vitae reddita, Tiberim mersa, post hoc morita sartaginem
plenam plumbo bulienti proicitur.
Tunc cum pedibus iussit suspendi, carnem ossibus nudare.
Pendens per triduum corpus cruendum ad dandam.*

*Bud' pozdravená Žofia, najjasnejšia Kristova mučeníčka,
z perzského kráľa narodená.
synovi gréckeho kráľa zasnúbená, zvláštnou Božou milosťou ozdobená.
Po tom ako jej zavraždili manžela, opustila spustošenú krajinu.*

*Poučená anjelom vďačne prišla do Ríma.
Viedla svätý život, svedčila a viedla ľud k obráteniu.
Keď sa o tom dopočul Hadrián,
ktorý držal zajatcov, všetkých chcel zavraždiť.
Matka poučovala a posilňovala dcéry, ktoré sľaté padali.
Matku chcel najskôr zbičovať, potom ju však prebodol zbraňou.
Keď však ožila, začala volať a ohlasovať, potom ju však natreli dechtom
a hodili do pece, neskôr rozštortili.
Znova sa však vrátila k životu, utopili ju v rieke Tiber,
a potom ešte bola hodená do kotla plného vriaceho olova.*

5 Introitus antifóna *Gaudeamus omnes in Domino*

*Gaudeamus omnes in Domino,
diem festum celebrantes sub honore Mariae Virginis:
de cuius Assumptione gaudent Angeli et collaudant Filium Dei.
Ps. Eructavit cor meum verbum bonum * dico ego opera mea regi.*

*Radujme sa všetci v Pánovi,
sláviaci deň sviatku ku cti Panny Márie,
z ktorej Nanebovzatia sa radujú anjeli a oslavujú Syna Božieho.
Ž 45, 2 Moje srdce prekypuje krásnymi slovami,
svoje verše venujem kráľovi*

6 Alleluia. *Ave Maria summum celi gaudium* – organum

*Alleluia. Ave Maria summum celi gaudium
es spes vite credentium, o virginum decora
Alleluia alleluia tibi canentes subleva prerutilans aurora
Rubens rosa delicatum lilium
qui natus es pro homine salva nos Christe Domine in tuo nomine
Quem agmina caelestia collaudant et terrestria tu virgo concepisti
Dulcis mitis et formosa summum celi gaudium
Maria candens lilium tuum placando filium dulcis et formosa
Alleluia alleluia tibi canentes subleva prerutilans aurora*

*Tu stella cristi lucida tu vitis copiosa
O Maria virgo pia tu nos per suffragia exposcimus salvari
Alleluia alleluia tibi canentes subleva prerutilans aurora
Exaudi nos miseros et ora pro nobis
Et feras auxilium tu mundi luminosa
Alleluia alleluia tibi canentes subleva prerutilans aurora
Pia et perduc nos ad filium tuum
Succurre nobis miseris dum dies instat flebilis in nostre mortis ora
Spem caritatem fidemque nobis clementer tribue
virgo mater decora Virgo Maria*

*Alleluia. Zdravas Mária, najvyššia nebeská radosť
a nádej života veriacich, O ozdoba panien.
Alleluia, Alleluia tých, čo ňa ospevujú,
povzbudzuj, ty, vychádzajúca zornica.
Červená ruža, jemná ľalia. Kriste Pane,
ktorý si sa narodil pre ľudí, spas nás v tvojom mene.
Ty si počala toho, ktorého nebeské a pozemské zástupy chvália
Sladká, milá a krásna, najvyššia radosť neba.
Mária, voňavá ľalia, chceme milovať tvojho Syna, sladká a krásna.
Alleluia, Alleluia tých, čo ňa ospevujú,
povzbudzuj, ty, vychádzajúca zornica.
Ty žiariaca Kristova hviezda, ty bohatý výhonok,
O Mária, zbožná panna, voláme k tebe, prosiac o spásu.
Alleluia, Alleluia tých, čo ňa ospevujú,
povzbudzuj, ty, vychádzajúca zornica.
Vypočuj nás biednych a oroduj za nás.
A ponáhľaj sa s pomocou, ty svetlo sveta.
Alleluia, Alleluia tých, čo ňa ospevujú,
povzbudzuj, ty, vychádzajúca zornica.
Ty zbožná, ved' nás k svojmu Synovi.
Príď nám, biednym, na pomoc, keď nastane žalostný deň našej hodiny smrti
Udeľ nám láskavo nádej, lásku a vieru,
Panna, Matka, najkrajšia Panna Mária.*

7 Komúnio Regina mundi et Domina

*Regina mundi et domina virgo Maria
Intercede pro nostra pace et salute
Quem genuisti Christum Dominum Salvatorem omnium*

*Kráľovná a pani sveta, Panna Mária.
Oroduj za náš pokoj a spásu.
Ktorá si porodila Krista Pána, Spasiteľa všetkých.*

8 Kyrie eleison X.

Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison.

Pane miluj sa, Kriste zmiluj sa, Pane zmiluj sa.

9 Hymnus Ave maris stella

*Ave maris stella, Dei Mater alma
atque semper virgo felix caeli porta.*

*Sumens illud ave Gabrielis ore
funda nos in pace mutans Evae nomen*

*Solve vincla reis profer lumen caecis
mala nostra pelle bona cuncta posce.*

*Monstra te esse matrem sumat per te preces
qui pro nobis natus tulit esse tuus.*

*Sit laus Deo Patri summo Christo decus
Spiritui Sancto tribus honor unus. Amen.*

*Zdravas', hviezda morská, jasná rajská brána,
slávna Matka Božia, pritom večne Panna.*

*Prijmúc ono „Ave“, čo ti anjel spieva,
vráť nám milosť a zmeň v_opak meno Eva.*

*Trestancom sním putá, slepcom zažni svetlo,
odvráť zlo, by dušu vždy len dobro stretlo.*

*Ukáž sa s'ľa matka, aby skrze teba
ujal sa nás ten, čo pre nás zišiel z neba.*

*Nech sa večne vzdáva Otcu, Synu sláva,
aj Duchu bud' chvála rovná, neskonalá. Amen.*

10 Alleluia. Ave benedicta Maria – organum

Alleluia. Ave benedicta Maria Iesu Christi mater et filia

Nos pudoris flos dulcoris

O Maria celi via virgo candens liliium stella maris

apellaris ora tuum filium

Sidus splendoris mater Salvatoris

Tum dignare deprecare virgo mater filium

ne demergat sed abstergat labem prorsus criminum.

O Maria omni plena gratia

Alleluia. Zdravas požehnaná Mária, Ježišova Matka a dcéra.

Naša česť, sladký kvet.

*O, Maria, nebeská cesta, panna, voňavá ľalia,
vyhľadávaná hviezda morská, oroduj za nás u svojho Syna.*

Nádherne súhvezdie, Matka Spasiteľa.

*Panna a Matka, urob nás hodnými odprosovať tvojho Syna,
aby sme nezahynuli, ale aby odstránil naše zločiny.*

O Mária plná všetkých milostí.

11 Hymnus Conditor alme siderum

Conditor alme siderum aeterna lux credentium

Christe redemptor omnium exaudi preces supplicum.

Qui condolens interitu mortis perire saeculum

salvastis mundum languidum donnas reis remedium.

*Vergente mundi vespere uti sponsus de thalamo
egressus honestissima Virginis matris clausula.*

*Te, Sancte fide quaesumus, ventura iudex saeculi,
conserva nos in tempore hostis a telo perfidi.*

*Sit, Christe rex piissime tibi Patrique gloria
cum Spiritu Paraclito in sempiterna saecula. Amen.*

*Stvoriteľ sveta hviezdneho, ty večné Svetlo veriacich,
Spasiteľ všetkých, Ježišu, počuj hlas vrúcne prosiacich.*

*Lúto ti bolo človeka, čo stál pred smutným zánikom;
prišiel si liečiť hynúcich a podať ruku hriešnikom.*

*Keď plnosť času nadišla, jak ženích Cirkvi spanilej
vychádzaš z izby zamknutej: spod srdca Panny Márie.*

*Pred tvojou mocou nesmiernou stvorenie všetko skláňa sa,
zem celá, nebo vysoké tebe poddané koria sa.*

*Sláva buď, Kriste, Kráľ dobrý, tebe i Bohu Otcovi,
na večné veka sláva buď aj Duchu Tešiteľovi. Amen.*

Kostol sv. Juraja vo Svätom Jure v stredoveku

Kostol svätého Juraja je najcennejšou stavebnou pamiatkou mesta Svätý Jur. Nie je známe, kedy vznikla prvá sakrálna stavba na mieste dnešného kostola. V prvej písomnej zmienke o Svätom Jure z roku 1209 sa existujúca lokalita označovala ako Svätý Jur (*Zengurg*) - podľa mena miestneho patróna. Kostol rovnakého zasvätenia mohol existovať v dedine už aspoň o sto rokov skôr, teda minimálne od prelomu 11. a 12. storočia.

Prvú doloženú stavebnú fázu predstavuje románske jadro kostola. V prvej polovici 13. storočia bol na návrší nad osadou vystavaný kostol z lomového kameňa, ktorého pozostatky sa v hmote stien zachovali dodnes. Svojou konštrukciou sa podobal väčšine kostolov tohto obdobia - mal východno-západnú orientáciu, teda svätyňa s oltárom bola v miestach dnešného presbytéria. Loď mala tvar obdĺžnika. Bola asi o polovicu kratšia ako terajšia hlavná loď. Vstup do kostola bol na južnej stene. Na rovnakej stene zabezpečovali presvetlenie malé okná ukončené polkruhom. Severná stena bola asi bez okien. Zaujímavosťou tejto stavby bola existencia dodnes zachovanej podzemnej kaplnky.

Okolo roku 1280 došlo k prvej väčšej prestavbe. Loď predĺžili západným smerom na takmer dvojnásobok pôvodnej dĺžky. Nové presbytérium zaklenuli tehlovou rebrovou klenbou, zabezpečenou opornými piliermi a pristavali k nemu sakristiu. Vstup do kostola bol premiestnený do polohy, v akej sa nachádza aj dnes.

V polovici 14. storočia bola zrejme na objednávku zemepánov - grófov zo Svätého Jura a Pezinka - vybudovaná empora (tzv. chór) na konci lode. Empora bola podklenutá gotickými krížovými klenbami. Vstupovalo sa na ňu kamenným vretenovitým schodiskom v severozápadnom kúte lode.

Tretia prestavba znamenala značné rozšírenie kostola. V poslednej štvrtine 14. storočia bol zbúraný severný múr a nahradili ho arkády na pilieroch. K hlavnej lodi pristavali bočnú, ktorá je asi o polovicu užšia. Obe lode zaklenuli gotickou klenbou a vybudovali pravdepodobne aj vežu na západnom priečelí v osi hlavnej lode. Do kostola odvtedy viedol aj druhý vchod zo

severnej strany. Namiesto pôvodných úzkych okienok už stavitelia použili mohutné, gotické, lomené, ktorých tvar je doložený fragmentmi na severnej fasáde. Túto prestavbu financovali zrejme zemepáni - svedčia o tom ich erby vytesané na svorníkoch klenby bočnej lode. V roku 1400 do veže zavesili gotický zvon uliaty viedenským majstrom Jánom.

Ďalším stavebným zásahom bolo rozšírenie kostola o južnú kaplnku Najsvätejšej Trojice, dnes nazývanú Kaplnka sv. Bartolomeja, v roku 1465. Jej staviteľom bol gróf Juraj III. zo Svätého Jura a Pezinka (†1467), ktorý ju budoval najmä ako pohrebnú kaplnku pre seba a svojich najbližších. Klenbu nechal vyzdobiť svojím erbom, erbmi svojich rodičov a erbmi svojich manželiek. Na západnej strane kaplnky bola vybudovaná empora (chór) s vchodom z hlavnej lode. Asi v rovnakom období bol v kostole vybudovaný aj kamenný portál hlavného vchodu, gotické pastofórium (schránka na uchovávanie Oltárnej sviatosti), portál do sakristie a sedília (výklenok obsahujúci sedadlo) v južnej stene presbytéria. Úpravy zastihli aj okná. V tejto podobe potom stavba zostala až do obdobia reformácie.

Svoj zlatý vek zažíval kostol od polovice 15. storočia. V roku 1453 sa spomína oltár Troch kráľov, ktorý mal svojho vlastného správcu. Roku 1460 nechal svätajurský farár Žigmund pre kostol zhotoviť druhý gotický zvon. Po dokončení bočnej kaplnky pribudol do farnosti ďalší kňaz, poverený jej správou. Dokument, ktorý popisuje svätajurskú farnosť v rokoch 1514-1518, uvádza, že v kostole bol organ a okrem hlavného oltára aj najmenej päť ďalších - sv. Hedvivy, Troch kráľov, Najsvätejšej Trojice, Panny Márie a sv. Kataríny. Každý z týchto oltárov mal vlastného správcu a tak v uvedenom období pôsobili vo farnosti okrem farára aj traja kapláni, piati beneficiáti (duchovní poberajúci dôchodky), kazateľ, učiteľ a zvonár. Asi roku 1519 bol pre kostol vyhotovený goticko-renesančný hlavný oltár z vápenca, znázorňujúci boj sv. Juraja s drakom, umučenie a smrť tohto svätca.

Posledná zmienka o katolíckom farárovi vo Svätom Jure sa nachádza vo vizitácii z roku 1562. V druhej polovici 16. storočia sa svätajurská farnosť postupne pridávala k stúpencom reformácie a táto zmena sa prejavila aj v interiéri kostola.

V súvislosti s hlásaním novým náboženských myšlienok bola v roku 1582 zamaľovaná fresková výzdoba kostola. V nasledujúcich rokoch bola podľa vzoru protestantských modlitební vybudovaná nová renesančná empóra pozdĺž celej bočnej lode, dokončená v roku 1590. V tomto čase bola tiež postavená predsieň pred hlavným vstupom. Pri renesančnej prestavbe bol osekáný pôvodný gotický portál. Evanjelici vlastnili kostol s prestávkami až do roku 14. decembra 1628, keď ho z nariadenia kráľa museli odovzdať katolíkom. Od renesančnej prestavby koncom 16. storočia sa stavebné práce na kostole obmedzili len na menšie zásahy alebo odstraňovanie pôvodných súčastí stavby.

Od 90. rokov 20. storočia prebiehali postupné opravy kostola. Reštaurovaný bol hlavný oltár (1991-1992), fasáda (1996), presbytérium (2004-2005), bočná kaplnka (2005-2007) a v roku 2010 bola ukončená aj rekonštrukcia dvojvlodia a podzemnej kaplnky, teraz slúžiacej ako Boží hrob.

Oltár svätého Juraja

Hlavný oltár farského kostola je zasvätený sv. Jurajovi. Vznikol zrejme v roku 1519 v Rakúsku. Na tvorbe sa podieľali najmenej traja autori. Vyhotovený bol z jemnozrnného vápenca. Výška oltára je šesť metrov, skladá sa z 38 základných blokov spojených drevenými kolíkmi a tmelom. Jeho štruktúra ešte pripomína gotický krídlový oltár - má predelu, ústrednú archu a nadstavec; avšak tvaroslovie, ornamente a architektúra sú už renesančné.

Hlavnou témou zobrazení na oltári je život a mučenícka smrť sv. Juraja. Ústredný reliéf zachytáva sv. Juraja zabíjajúceho draka, ktorý symbolizuje pohanstvo. Nad tým je zobrazená Jurajova obhajoba kresťanstva pred cisárom Diokleciánom. Po bokoch sú to ďalej výjavy: sv. Juraj modlitbou zhadzuje modly, sv. Juraj mučený v kotle s roztaveným olovom, sv. Juraj modlitbou ničí koleso, v ktorom ho mali lámať a sťatie sv. Juraja.

Okrem toho sa na oltári nachádzajú aj sochy sv. Michala Archanjela, sv. Kataríny Alexandrijskej, sv. Barbory, sv. Krištofa, sv. Leopolda a výjav Umučenie sv. Šebastiána. V spodnej časti v troch polkruhových nikách autor zobrazil

detstvo Ježiša Krista – jeho narodenie, Klaňanie Troch kráľov (dnes umiestnené na stene presbytéria) a útek Svätej Rodiny do Egypta.

Súsošie Smrť Panny Márie

Drevené súsošie Smrť Panny Márie je pozostatkom staršieho stredovekého oltára z obdobia neskorej gotiky. Pôvodný oltár vznikol niekedy v rokoch 1500 až 1510. V 18. storočí bol už vo veľmi chatrnom stave a preto bol z neho vybratý len ústredný reliéf a zvyšok bol zničený. V dvadsiatom storočí sa stratila hlava jedného z apoštolov. Z postáv reliéfu sa okrem samotnej Panny Márie dajú identifikovať apoštoli sv. Peter (s plešinou, pôvodne zrejme držal aspergil), sv. Jakub starší (s mušľou na čiapke) a sv. Ján Evanjelista (držiaci Pannu Máriu).

Freska sv. Erazma

Maľba sv. Erazma na čelnej stene bočnej lode je jedným z posledných pozostatkov freskovej výzdoby kostola. Vznikla v rokoch 1400 až 1420. Erazmus je na nej znázornený ako biskup v zelenom ornáte s mitrou na hlave. Nad jeho hlavou je namalovaný Kristus na kríži. Freska bola v roku 1582 zabielená a opätovne odkrytá až v roku 1920. V tom čase sa ešte dali rozoznať stopy Erazmovho mučenia – šidlá povpichované pod nechtami.

Svätý Juraj

O jeho živote nemáme veľa historických správ. Narodil sa zrejme v druhej polovici 3. storočia v Kapadócií na území dnešného východného Turecka. Za vlády cisára Diokleciána Juraj dosiahol vysokú vojenskú hodnosť. Cisár, podnietený svojimi radcami, začal po dvadsiatich rokoch vlády veľké prenasledovanie kresťanov. Juraj smelo bránil kresťanskú vieru, čo Diokleciána rozhnevalo. Juraja dal vrhnúť do väzenia, nechal ho mučiť a nakoniec sťat. Stalo sa to okolo rokov 303-305 v meste Lidda (Lod) v Izraeli (neďaleko Tel Avivu).

Juraj sa väčšinou zobrazuje ako rytier na koni, ktorý zabíja draka. Podľa tradície drak znepokojoval akési mesto a žral miestnych ľudí. Jedného dňa miestny mal kráľ obetovať svoju krásnu a dobrú dcéru drakovi, aby dal pokoj mestu. V poslednej chvíli

pricválal rytier a draka zabil. Týmto rytierom bol sv. Juraj. Drak v legende symbolizuje diabla, ktorý duchovne požiera ľudí. Sv. Juraj bol ten, ktorý proti nemu odvážne bojoval a v boji s ním aj položil svoj život. Je patrónom rytierov a vojakov.

Sväťci hlavného oltára

- **sv. Katarína Alexandrijská** - patrónka mladých dievčat a manželiek, filozofov a kazateľov. Bola pannou a mučenicou. Obrátila sa na kresťanstvo a kritizovala miestodržiteľa za to, že prenasledoval kresťanov. Ten upálil päťdesiat z tých, ktorí sa obrátili vďaka sv. Kataríne. Potom sa obrátil aj proti nej. Ponúkol jej kráľovský sobáš, ak sa vzdá viery. Ona to však odmietla, preto ju uväznil. Kým bola vo väzení, podarilo sa jej obrátiť miestodržiteľovu ženu a dvesto vojakov. Miestodržiteľ dal všetkých popraviť. Katarínu priviazal na koleso vybité klincami a v tom ju vláčil. Keď sa koleso rozpadlo, odťal jej hlavu.

- **sv. Barbora** - patrónka baníkov a ochrankyňa od náhlej smrti. Narodila sa okolo roku 273 v Nikomédii (Turecko) v pohanskej rodine. Keďže sa nechcela podvoliť otcovej vôli a vydať sa za určeného muža, dal ju otec zavrieť do veže, ktorú dal postaviť na tento účel. Tu, v samote, začala študovať a tajne prijala krst. Počas otcovej neprítomnosti dala vybúrať do veže ešte jedno okno a tak namiesto dvoch okien boli na veži tri, čo malo pre ňu symbolizovať Najsvätejšiu Trojicu. Otec sa rozzúrnil a vydal ju civilnému tribunálu. Strašným spôsobom bola mučená a nakoniec ju vlastný otec sťal mečom. Boh však veľmi rýchlo potrestal jej prenasledovateľov. Legenda hovorí, že kým anjeli niesli jej dušu do neba, blesk zasiahol Dioskura a priviedol ho pred Boží súd.

- **sv. Krištof** - patrón pútnikov a cestovateľov, patrili k tzv. štrnástim pomocníkom v núdzi. O jeho živote a smrti nevieme povedať nič určitého. Podľa legendy bol synom pohanského kráľa, kráľova manželka bola však kresťankou. Vďaka jej modlitbám sa im narodil syn, ktorého kráľ nazval Offerus a zasvätil ho pohanským bohom. Offerus sa vyznačoval veľkou silou a obrovskou postavou. Keď dospel, chcel slúžiť len tomu najmocnejšiemu, koho stretne. Slúžil teda mocnému kráľovi a potom aj satanovi. No zistil, že aj satan sa trasie pred krížom.

Hľadal teda ďalej a našiel istého pustovníka, ktorý mu povedal o Bohu a naučil ho základným pravdám viery. Offerus sa dal pokrstiť a prijal meno Krištof. Ako svoju úlohu a Božiu vôľu pre seba považoval pomáhať ľuďom dostať sa na druhý breh prudkej rieky. Jeden deň sa stalo, že prišlo dieťa, ktoré chcelo ísť tiež na druhý breh. Krištof ho teda vzal na plecia a niesol. Dieťa však bolo každým krokom ťažšie a ťažšie. Krištofovi sa zdalo, akoby niesol celý svet na svojich ramenách. Dieťa sa mu predstavilo ako Spasiteľ celého sveta a kázalo mu, aby zapichol svoju palicu do zeme na brehu rieky. Krištof tak urobil a do druhého dňa palica zapustila korene a vyrástla z nej nádherná palma. Veľa ľudí sa vďaka tomuto zázraku obrátilo. Tamojší kráľ sa na to nahneval, nechal Krištofa zavrieť do väzenia a neskôr ho dal sťat'.

- **sv. Leopold** - patrón Rakúska. Narodil sa v roku 1073, pochádzal z dynastie Babenbergovcov. Bol rakúskym markgrófom známym svojou zbožnosťou a dobrosrdečnosťou. Zakladal kostoly a kláštory. Za svätého bol vyhlásený v roku 1485.

- **sv. Šebastián** - patrón lukostrelcov, atlétov, vojakov a ochranca pred morom. Podľa legendy sa narodil v Narbonne v Galii. Stal sa vojakom v Rímskej armáde. Vďaka nemu sa viacero ľudí obrátilo na kresťanstvo. Za cisára Diokleciána ho vymenovali za kapitána pretoriánskych gárd. Nevedeli totiž, že je kresťanom. Keď to počas Maximiánovho prenasledovania zistili, zbavili ho velenia a šípmi sa ho pokúsili zabiť. Nebol však mŕtvy. Našla ho sv. Irena a postarala sa o neho. Keď sa uzdravil, išiel za cisárom a vyčítal mu jeho nespravodlivosť voči kresťanom. Na cisárov rozkaz ho zbičovali na smrť. Pochovaný bol na Via Appia v Ríme.

Sv. Erazmus

- pochádzal zrejme z Antiochie, z územia dnešnej Sýrie. Zvolil si duchovnú dráhu a stal sa biskupom. Za Diokleciánovho prenasledovania kresťanov ušiel na vysokú horu v Libanone, kam mu havran nosil jedlo. Na pokyn anjela sa vrátil do Antiochie, bol zajatý vojakmi, ale anjel ho vyslobodil a vyviedol do Itálie, kde žil a pôsobil vo Formii. Prenasledovanie ho ale

dostihlo. Jeho mučenie bolo obzvlášť kruté – z brucha mu navijakom vyťahovali črevá a vnútornosti a pod nechty mu vrážali šidlá.

Nanebovzatie Panny Márie

- zo všetkých mariánskych sviatkov najstarší. Tradícia ho spomína už pred efezským snemom, ktorý bol v roku 431. Slávil sa aj v najstarších východných cirkvách – v arménskej i etiópskej. Postupom času sa šíril na celú Cirkev. Na Prvom vatikánskom koncile v roku 1870 biskupi žiadalo pápeža Pia IX., aby vyhlásil dogmu (článok viery), že Panna Mária bola po smrti s telom i dušou vzatá do neba. Vtedy sa to nestalo. Až v roku 1950, 1. novembra, vyhlásil pápež Pius XII. Nanebovzatie Panny Márie ako tajomstvo, v ktoré máme veriť. O mieste a čase smrti Panny Márie nemáme zaznamenané nič určité.

Rastislav Luz

Gregoriánsky chorál (lat. *cantus Gregorianus*, nazývaný aj *cantus* alebo *cantus Romanus*)

Gregoriánsky chorál je jednohlasný latinský liturgický spev rímsko-katolíckej cirkvi so širokým repertoárovým rozsahom v rámci omšovej liturgie a hodínok (liturgia posvätenia času, tzv. officium). Nazvaný bol podľa pápeža Gregora I. Veľkého (tradícia mu pripisuje reformu liturgického spevu rímsko-katolíckej cirkvi na prelome 6. a 7. storočia, jeho autorský podiel v repertoári gregoriánskych spevov je sporný a je predmetom riešenia tzv. gregoriánskej otázky, pričom existujú rôzne hypotézy o pôvode gregoriánskych nápevov). Pojem chorál je používaný od 14. storočia, ako gregoriánsky chorál sa objavuje od 15. storočia (názov *cantus choralis sive Gregorianus* sa nachádza v spise nemeckého hudobného teoretika Konráda von Zabern *De modo bene cantandi chorem cantum*, 1474). Synonymom pre gregoriánsky chorál bolo latinské pomenovanie *cantus planus* (v 11. storočí označoval spevy v plagálnom tónovom rozsahu, protikladom bol *cantus accutus*; v 12-13. storočí spevy v hodnotách rovnakej dĺžky), fr. *plain-chant*, tal. *canto piano*, angl. *plainsong*.

Gregoriánsky chorál sa formoval na základoch židovského synagogálneho spevu (psalmódia, melizmatická ornamentika orientálneho typu), antickej metriky, helenistickej hudobnej teórie, grécko-byzantskej rytmiky a pôvodného starorímskeho chorálu. V dôsledku organizačného úsilia pápežskej stolice sa stal g.ch. dominantným hudobným prejavom v období stredoveku. V priebehu 7.-9. storočia sa g.ch. (*cantus Romanus*) rozšíril do západnej Európy, kde bol jeho pôvodný základ prepracovaný, upravený a doplnený podľa kritérií franských kňazov a v rámci snáh Pipina Krátkeho a Karola Veľkého o zjednotenie cirkevného spevu na základe liturgie pápežskej stolice (starorímsky chorál). Vo Franskej ríši nahradil pôvodné domáce spevy galikánskeho chorálu, v Španielsku spevy mozarabského chorálu, v Taliansku beneventského a ambroziánskeho chorálu. Prostredníctvom franských kňazov sa g.ch. dostal koncom 7. storočia aj na územie Slovenska.

Text g.ch. je latinský, pôvodne písaný v próze (zväčša prebratý z Biblie), v neskoršom období boli obľúbené aj rýmované texty (napr. rýmované oficiá, sekvencie atď.).

Melódia g.ch. je podriadená charakteru textu, ktorý má dominantné postavenie. Je komponovaná podľa 8 módov, ktoré určujú hierarchiu jednotlivých tónov melódie vzhľadom na oporné tóny. V g.ch. sa rozlišujú viaceré štýly reprodukovania melódie: a) deklamovaný spev – *accentus* (melodický recitatív, prevažne na jednom tóne – používa sa najmä pre speve lekcí, orácií, litánií), b) sylabický spev – *concentus* (na každú slabiku pripadá jedna nota) a c) melizmatický spev (melodicky bohatý spev, jednotlivé slabiky sú prednášané skupinkami nôt).

G. ch. má tzv. voľný rytmus, metrickú organizáciu vykazujú formy, ktoré sa do g.ch. včlenili v neskoršom období (hymnus, sekvencia, trópus). Nápevy g.ch. (*cantus firmus*) sa postupne objavovali ako základ melódie viachlasej hudby, kde ostatné hlasy tento hlas kontrapunktovali.

Do 8. storočia bol g.ch. tradovaný ústne, v ďalších obdobiach bol zapisovaný rôznymi typmi notačných systémov, pričom vývoj notačnej praxe podliehal historickým podmienkam a sféram kultúrneho vplyvu.

Skriptorské dielne, v ktorých sa vyhotovovali liturgické knihy (misály, graduály, antifonáre, breviáre, žaltáre, hymnáre, sekvenciáre a i.), pracovali v najdôležitejších cirkevných centrách Európy (Monte Cassino, Rím, Benevento, Miláno, Metz, Lyon, Paríž, Sankt Gallen, Einsiedeln, Praha, Ostrihom, Krakov, Záhreb atď.). K najstarším prameňom pôvodného starorímskeho chorálu patria *Graduál z Chrámu sv. Cecílie* v Trastavere v Ríme (1071), *Codex H. 159* z Montpellier (11. storočie), *Codex Laon 239* (9. storočie), *Graduel de Saint-Yriex* (11. storočie), *Antiphonale Missarum Codex 47 Chartres* (10. storočie) a i.

Druhý vatikánsky koncil zmenil postavenie g.ch. (konštitúcia *Sacrosantum Concilium*, 1963), ktorý bol síce prehlásený za spev rímskej liturgie, ale tá zastáva rovnocenné postavenie napr. s liturgiou ambroziánskou, liturgiou v národných jazykoch alebo s obradmi východných cirkví. V dnešnej liturgii rímskeho obradu sa používajú gregoriánske nápevy z 8.-16. storočia.

Stredoveké chorálne rukopisy z územia Slovenska

Najvýznamnejšie skriptorské dielne na území Slovenska existovali v Bratislave, Nitre, v Spišskej Kapitule a v rehoľných komunitách (benediktíni, františkáni, dominikáni, kartuziáni, paulíni a i.). Medzi najhodnotnejšie pramene g.ch. z územia Slovenska patria *Prayov kódex* (Maďarská národná knižnica Mny 1, 12. storočie), *Nitriansky kódex* (Biskupská knižnica v Nitre, 12. storočie), *Bratislavský misál I* (Štátny archív v Bratislave, EC Lad. 3, ante 1341), *Bratislavský antifonár IV* (Slovenský národný archív sign. 2, prvá polovica 15. storočia), *Bratislavský antifonár II*, tzv. *Hanov kódex* (Slovenský národný archív sign. 4, Štátny archív v Bratislave EC Lad. 4, 1487), *Spišský graduál Juraja z Kežmarku* (Spišská Kapitula Mss. 1, 1426) a *Spišský antifonár* (Spišská Kapitula Mss. 2, okolo r. 1450).

Eva Veselovská

doc. ThDr. Lic. **Rastislav Adamko**, PhD. m. prof. (*1972) – docent, menovaný profesor Katolíckej univerzity v Ružomberku, prodekan pre vedu a umenie Katolíckej univerzity v Ružomberku. Vyštudoval Teologický inštitút v Spišskej Kapitule (katolícka teológia), Inštitút hudobnej vedy Katolíckej univerzity v Lubline (odbor hudobná veda, liturgia). Licenciát, doktorát i docentúru získal na Katolíckej univerzite v Lubline. V oblasti muzikologického výskumu sa špecializuje na tému stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska, konkrétne analýzy, komparácie, vyhodnotenia a publikovania najstarších prameňov hudobnej kultúry Slovenska vo forme pramenných edícií (*Spišský graduál*, *Spišský antifonár*, *Nitrianský graduál*, *Košický graduál*) a špecializovaných vedeckých štúdií. Je autorom vyše 100 vedeckých prác, štúdií a niekoľkých monografií (*Spišský graduál*, *Spišský antifonár*, *Nitrianský graduál*, *Košický graduál*). Aktívne komponuje nové liturgické spevy (spolupripravuje Nový liturgický spevník) a publikuje monografie a vedecké štúdiá k výskumu súčasnej liturgickej hudby (*Kantylacje liturgiczne w mszale słowackim „Rímsky misál“ z 1980 roku*; *Liturgische Musik in der Slowakei nach dem II. Vatikanischen Konzil*). Každoročne organizuje organové kurzy pre chrámových organistov a kantorov (v spolupráci so Z. Zahradníkovou a J. Bednárikovou). Je zodpovedným riešiteľom a spoluriešiteľom viacerých vedeckých (VEGA, APVV), kultúrno-vzdelávacích (KEGA) a európskych projektov (ESF VaV). Je členom medzinárodnej organizácie pre štúdium gregoriánskeho chorálu AISCGre (*Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano* - poľská sekcia), International Musicological Society – Cantus Planus Study Group a členom Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie.

doc. PaedDr. **Janka Bednáriková** (rod. Bystričanová), PhD. (*1968) – docentka, doktorka gregoriánskeho spevu, od roku 1999 odborná asistentka na Katedre hudby Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku, do roku 2014 riaditeľka Ústavu hudobného umenia, vedy a sakrálnej hudby na PF KU, v súčasnosti prorektorka pre vedu a umenie na KU v Ružomberku. Absolvovala magisterské štúdium gregoriánskeho chorálu na Pápežskom inštitúte posvätnéj hudby v Ríme (*Pontificio Istituto di Musica Sacra*, magisterská práca na tému: *Analisi liturgico-musicale degli uffici dei Ss.*

Adalberto e Martino nel ms. EC Lad 3 di Bratislava, 1992-1997). Doktorandské štúdium v odbore gregoriánsky chorál ukončila na Pápežskom inštitúte posvätnéj hudby v Ríme (*Pontificio Istituto di Musica Sacra*) s dizertačnou prácou na tému: *Frammenti gregoriani in Slovacchia* (obhájená v Ríme, 2009). Okrem pedagogického pôsobenia sa venuje vedeckému bádaniu fragmentárne zachovaných stredovekých pamiatok na našom území a vedeniu vokálneho telesa *Schola Cantorum Rosenbergensis* na PF KU v Ružomberku, s ktorým sa zúčastňuje na verejných vystúpeniach, liturgických slávnostiach a na koncertoch duchovnej hudby. V roku 2015 získala cenu *Fra Angelica* za osobný prínos do kresťanských hodnôt v kultúre na Slovensku. Je autorkou 4 monografií (*Frammenti gregoriani in Slovacchia*, 2009; *Notované fragmenty gregoriánskeho chorálu v archívno-knižničných fondoch Bardejova, Prešova a Levoče*, 2010; *Stredoveké notované pamiatky v Knihnici Evanjelického a.v. cirkevného zboru v Levoči*, 2010; *Gregoriánsky chorál v kontexte dejín európskej liturgickej hudby*, 2011), spoluautorkou pramennej edície *Spišského graduálu* a autorkou niekoľkých desiatok vedeckých štúdií. V oblasti muzikologického výskumu sa špecializuje na tému stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska, najmä rukopisov z bezlinajkovým notačným systémom a rukopisov z Východného Slovenska (Prešov, Bardejov, Levoča, Spišská Kapitula).

PhDr. **Eva Veselovská** (rod. Korcová), PhD. (*1974) – vyštudovala hudobnú vedu a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V oblasti muzikologického výskumu sa špecializuje na tému stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska. Predmetom jej vedeckovýskumnej práce je spracovanie, najstarších prameňov hudobnej kultúry Slovenska vo forme pramenných edícií (edícia UNESCO, *Spišský antifonár*, *Nitriansky graduál*), katalógov fragmentov (edícia: *Catalogus fragmentorum*), špecializovaných vedeckých štúdií a prostredníctvom databázy Slovak Early Music Database a celosvetovej databázy CANTUS Index. Absolvovala viaceré študijné a pracovné cesty a pobyty v Maďarsku, Rakúsku, Čechách, Poľsku a Slovinsku. Spolupracovala na zahraničných a domácich projektoch (UNESCO – *bratislavské antifonáre I, III, IV, V*; projekt Rakúskej akadémie vied

Musikalische Quellen des Mittelalters in Wien (Österreichische Nationalbibliothek), multidisciplinárneho projektu ŠF Európske dimenzie umeleckej kultúry Slovenska a i. národných a medzinárodných projektov (MAD, APVV, CE a VEGA). Za publikované práce bola ocenená Cenou predsedníctva SAV (3. miesto v Súťaži mladých vedeckých pracovníkov SAV 2006) a Cenou predsedníctva SAV (2. miesto v Súťaži mladých vedeckých pracovníkov SAV 2008).

Je autorkou 5 monografií, ktoré spracovali stredoveké hudobné rukopisy Bratislavy (2002, 2006), Modry (2008), Banskej Štiavnice (2011), Slovenského národného archívu (2014) a Trnavy (2015). Je spoluautorkou 5 pramenných edícií (*Spišský antifonár* 2008; *bratislavské antifonáre* edície UNESCO 2004-2007) a učebníc (učebnice hudobnej náuky pre základné umelecké školy, ročníky 1.-4., 1997-2009).

Mgr. **Rastislav Luz** (*1988) - vyštudoval odbor archívnictvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2010-2015). Počas štúdia bol ocenený Cenou profesora Alexandra Húščavu. Od roku 2015 je doktorandom v odbore pomocné vedy historické. Bol odborným pracovníkom Archívu hl. mesta SR Bratislavy a Štátneho archívu v Bratislave, v súčasnosti pôsobí v Slovenskom národnom archíve. Od roku 2012 spolupracuje na projekte Slovak Early Music Database - Cantus Planus in Slovacia (cantus.sk). Odborne sa venuje stredovekej diplomatike a dejinám mesta Svätý Jur.

- VESELOVSKÁ, Eva – ADAMKO, Rastislav – BEDNÁRIKOVÁ, Janka. Stredoveké pramene cirkevnej hudby na Slovensku. recenz. Marta Hulková, Darina Múdra. - Bratislava : Slovenská muzikologická spoločnosť – Ústav hudobnej vedy SAV, 2017, 279 s. ISBN 978-80-89135-38-7. Typ: **AAB**

Cieľom publikácie *Stredoveké pramene cirkevnej hudby na Slovensku* je sprístupnenie najnovších vedeckých výskumov stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska. Monografia autorského kolektívu Eva Veselovská – Rastislav Adamko – Janka Bednáriková predkladá najdôležitejšie poznatky a vyhodnotenia vzácných stredovekých rukopisov z časového obdobia od druhej polovice 9. storočia do začiatku 16. storočia. Jedná sa o prvú reprezentatívnu publikáciu prameňov stredovekej hudobnej kultúry Slovenska. Kniha je vedeckým výstupom dlhoročných pramenných výskumov v slovenských knižničných, archívnych a muzeálnych inštitúciách v kontexte staršej literatúry a najnovších poznatkov. Spracované stredoveké pramene prezentujú fascinujúci obraz stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska, ktorý bol napriek veľkým materiálnym stratám, bohatý a jedinečný.

Cieľom publikácie *Stredoveké pramene cirkevnej hudby na Slovensku* je sprístupnenie najnovších vedeckých výskumov stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska. Monografia autorského kolektívu Eva Veselovská – Rastislav Adamko – Janka Bednáriková predkladá najdôležitejšie poznatky a vyhodnotenia vzácných stredovekých rukopisov z časového obdobia od druhej polovice 9. storočia do začiatku 16. storočia. Ide o prvú reprezentatívnu publikáciu prameňov stredovekej hudobnej kultúry Slovenska. Kniha je vedeckým výstupom dlhoročných pramenných výskumov v slovenských knižničných, archívnych a muzeálnych inštitúciách v kontexte staršej literatúry a najnovších poznatkov. Spracované stredoveké pramene prezentujú fascinujúci obraz stredovekej hudobnej kultúry z územia Slovenska, ktorý bol napriek veľkým materiálnym stratám bohatý a jedinečný.

